

օրինակներու «այր մի ի ժողովուրդէնէ անտի», Զուկ. Թ. 38, «եւ ոմանք ի փարիսեցւոցն յամբոխէ անտի», Զուկ. ԺԹ. 39:

Գ. Յատուկ իմաստով ածական: — Ածականի յոյն բնագրին մէջ զրաւած բաղմնապիսի դիրքը թէ որքան հաւատարմօրէն կը ջանայ յարգել ի մէջ այլոց նաեւ հայ թարգմանիչը՝ ցոյց կու տան հետագայ օրինակները՝ ó ðφθαλμός σου ó δεξιός, «ակն քո աջ», Մտթ. Ե. 29 եւ ή δεξιά σου χείρ, «աջ ձեռն քո», Մտթ. Ե. 30, εις τόπον ἔρημον, «ի տեղի անապատ», Զուկ. Թ. 10 եւ ἐν ἔρημῳ τόπῳ, «յանապատի տեղում», Զուկ. Թ. 12: Իսկապէս յանուգն է սակայն այս օրինակներէն ընդհանուր եզրակացութիւններու դիմելու ո եւ է փորձ, քանի որ ամէն լեզու իր սեփական յատկութիւններն ունի, որոնց ստիպուած է կառել ըստ կարելոյն. այսպէս օրինակ հայ դասական լեզուին հոգւոյն տրամագծօրէն հակառակ է բայի միջամտութեամբ գոյականին ածականէն բաժանումը, հետեւաբար հայ թարգմանիչը ստիպուած է շեղել յոյն նախաբնագրին ստրուկ հետեւողականութիւնէն ու դիմել հայ լեզուին պարտադրած բառակարգին՝ ἐκ πνεύματος ἔσται ἄγιος, «ի հոգւոյն սրբոյ է», Մտթ. Ա. 20, πνεῦμα ἦν ἄγιον ἐπ' αὐτόν, «հոգի սուրբ էր ի նմ», Զուկ. Բ. 25: Τὸ ἄγιον πνεῦμα կամ τὸ πνεῦμα τὸ ἄγιον եւ կամ πνεῦμα ἦν ἄγιον ἐπ' αὐτόν տեքնիկ բացատրութիւնը հայ թարգմանութեան մէջ ստրիկական կարգ չի ձանձնար, այլ միշտ «հոգի» գոյականը կը նախադասուի «սուրբ» ածականին, այս երեւոյթը Cuendet կը համարի նոյնպէս հայ լեզուի սեփական առանձնայատկութիւններէն մին. վերագոյն մէջ բերուած օրինակէն զատ Cuendet կը տրամագրէ մեզի նաեւ սա օրինակները՝ τοῦ ἁγίου πνεύματος, «հոգւոյն սրբոյ», Մտթ. ԻԸ. 19,

C'est une occasion où il est intéressant de faire intervenir le témoignage de la Vulgate, qui corrobore du reste celui des autres versions. Partout la disjonction est évitée, en grec même elle a embarrassé certains copistes, էջ 29:

εις τὸ ἄγιον πνεῦμα, «հոգին սուրբ», Զուկ. ԺԲ. 10, τὸ γὰρ ἄγιον πνεῦμα, «զի հոգին սուրբ», Զուկ. ԺԲ. 12, τοῦ ἁγίου πνεύματος, «հոգւոյն սրբոյ», Բ. Կորն. ԺԳ. 13: — Հայ թարգմանիչը կը շեղի յոյն սկզբնագրէն դեռ ուրիշ բաղմնաթիւ դէպքերու մէջ, այսպէս որակական ածականը կը ձգտի ընդհանրապէս նախադասուի գոյականին՝ εἰς ὁδοῦς λείας, «ի հարթ ճանապարհ», Զուկ. Գ. 5, ἀπὸ ἱματίου καινοῦ... ἐπὶ ἱμάτιον παλαιόν, «ի նոր հանդերձէ ի վերայ հնացեալ ձորձոյ», Զուկ. Ե. 36, ὄχλου πολλοῦ, «բազում ժողովուրդ», Զուկ. Ը. 4, χρόνον ἱκανόν, «բազում ժամանակ», Զուկ. Ը. 27, λέγουσιν καλοῖς, «գեղեցիկ վիճաք», Զուկ. ԻԱ. 5, ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ, «բարեք եւ զուարթ թաղին սրտիք», Զուկ. Ա. 15, ուր կրկին են նախադաս ածականները հակառակ յոյնին կրկին յետագաս ածականներուն. աւելի յատկանշական են սակայն հետեւեալ օրինակները, ուր հայ թարգմանիչը բոլորովին անկախ յոյն բնագրէն կը դործածէ հետաքրքրական նախադաս ածական՝ εἶδομεν παρὰ ὁδοῦ, «տեսաք նոր նշան», Զուկ. Ե. 26, περὶ πλειόνων, «վասն բազում իրաց», Զուկ. ԺԱ. 53, ἐπὶ χρόνον, «ի բազում ժամանակ», Զուկ. ԺԸ. 4: Որակական ածականը որպէս զի յետագասուի, հարկ է որ մի կերպ ներկայացընէ սաստիկական կամ դաստորական արժէք՝ οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἔσπειρας, «նչ սերմն բարի սերմանեցեր», Մտթ. ԺԳ. 27, ζητοῦντι καλοῦς μαργαρίτας, «որ խնդրիցէ մարգարիտս գեղեցիկս», Մտթ. ԺԳ. 45, τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο, «մասն բարի ընտրեաց», Զուկ. Ժ. 42, τὸ μικρὸν ποιμνιον, «հաւաղ փոքրիկ», Զուկ. ԺԲ. 32, διὰ τῆς στενῆς θύρας, «ընդ դուռն նեղ», Զուկ. ԺԳ. 24: Իսկ որոշիչ ածականն ընդհանրապէս կը յետագասուի գոյականին՝ εις τὴν ἁγίαν πόλιν, «ի քաղաքն սուրբ», Մտթ. ԻԷ. 53, τοῖς ἀκαθάρτοις πνεύμασιν, «այսոց պղծոց», Զուկ. Դ. 36, τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα, «այսն պղծ», Զուկ.

ՂԵՆՈՆԻ ԵՐԷՅ ՊԱՏՄԱԿԻՐ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՌՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

ժԱ. 24, τὸ πυρφοροῦν ἱμάτιον, «հանդերձ ծիրանի», Յովհ. ԺԹ. 5. ահա երկու օրինակ եւս, ուր հայ թարգմանիչը շեղելով յոյնէն իւրովի կը դործածէ որոշիչ ածականներ, զորոնք եւ կը յետագասէ՝ ἃ ἄβαστρον μύρου, «շեշ մի իւղոյ ազնուի», Զուկ. Է. 37, μύρω, «իւղով անուշի», Զուկ. Է. 46: Թարգմանիչն հետեւած քերականութիւնը — կեզրակացընէ Cuendet, չնիք գիտեր որքան իրաւամբ — յարեւ նման է հայ դասականներու հետեւած քերականութեան. հայ դասականները կը նախադասեն ընդհանրապէս որակական ածականները ինչպէս «սուտ» եւ կը յետագասեն որոշիչ ածականները ինչպէս «արքունի»: Meilletի վերագրուած վերջին այս վճիռը սակայն բոլորովին կը տարբերի ըմբռնումէն մեծ Բերականին, որ ցոյց տալէ ետքը թէ հայ դասական լեզուն միավանկ նախադաս ածականները հոլովով կը համաձայնեցընէ գոյականին, ինչպէս միավանկ եւ բաղմնավանկ յետագաս ածականները, կը յարէ՝ «սուտ» միավանկ նախադաս ածականը կը մնայ միշտ անփոփոխ, ինչպէս «արքունի» բաղմնավանկ յետագաս ածականը (Altarmenisches Elementarbuch, § 97): Մենք կը կարծենք թէ որակական կամ որոշիչ ածականներու կարգը կարելի չէ որոշ կանոններու ենթարկել, այն աստիճան կամայական է դասական հայերէնը այս կէտիս մէջ:

(Շարունակելի):

Աւելի ուշադրութեան, քան որ վայելած է, արժանի էր Ղեւոնդ Երէց: Իրմով կը փակուին հայ հին մատենագրութեան երկրորդ շրջանի դոնները: Ինքն է ներկայացուցիչը ու թերթի դարու պատմական գրականութեան, պատմիչը մարտամարտի ժամանակներու, արաբական հէնին երեւման եւ նուաներու, արաբական հէնին երեւման հայ նկատմաներուն. երբ կը դարբնուէր հայ նկարագիրը նոր սալի վրայ, տեղի կու տար հինը, կը մոռցուէին վաղեմի աւանդուհիւններ: Նոր տիրապետութեան տակ հայ թիւններ: Նոր տիրապետութեան տակ հայ նախադասական կարգը նոր փոփոխութիւններու կ'ենթարկուէր, երկրին բախտը ներու կ'ենթարկուէր, որոնք տրմուղ ձեռքերու կը յանձնուէր, որոնք թարմ եռանդով, նորաձեւ քաղաքականութեամբ կ'անցնէին դործի, բախտի յաջող եւ անյաջող հովերէն տարուեր: Բագրատունի ժամանակ նոր խիղբեր կ'արձակէր հոն, մատածառը նոր խիղբեր կ'արձակէր կը դարդատունի նորաբողջ շառաւիղներ կը դարդատունի նորաբողջ շառաւիղներ կը դարդատունի, կը ծառանային բաղմնապտուղ դանային, կը ծառանային բաղմնապտուղ բարգաւաճելու համար յաջորդ դարու մէջ: Այս տեսարաններու հանդիսատեսն է Ղեւոնդ, որ կը փորձէ գրել աւանդել ինչ որ ականջալուր եւ ականատես կը լսէ եւ կը գրայ:

Բայց նա միայն արուեստաւոր պատկերահանը չէ իւր դարուն եւ ճշմարտախօս պատմիչը ժամանակին, այլ նաեւ գրական հոյակապ անձնաւորութիւն մը կը հանդիսանայ, պատկառելի իւր պարթեւական հասկով:

1. ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԾԵՐ

Ղեւոնդի հայրենիքի, ծննդավայրի, ծնողաց, ինչպէս եւ առ հասարակ կեանքի պարագաներու մասին կը գտնուինք կատարեալ անստուգութեան մէջ: Ժամանակակից աղբիւր չի հոսի մեզի, որ յագեցնէր մեր հետաքրքրութեան ծարաւը: Կենսագրական տեղեկութիւններ անոր շուրջը յուսալի էր թերեւս լսել Բագրատունի Շապուհ պատմագրէն, որ թողնիկն էր Ղեւոնդի Մեկենաման եւ կը ծաղկէր յաջորդ դարուն մէջ, սին եւ կը կարող էր դեռ հաղորդել ընտանուտի եւ կարող էր դեռ հաղորդել ընտանուտի գոթախտաբար Շապուհի պատմագրութիւնը մեր ձեռքը: Իսկ Յովհաննէս Կաթողիկոս ի սպառ կ'անգիտանայ ինչպէս

Շապուհ» : Ասոնք «հասարակ բաժանեցին զհայրենիս իւրեանց . եւ զի Ջահապ (Իսմայելացի) յափշտակեալ էր մասն ինչ յԱրշարունեաց եւ խորհէր տիրել ի ձեռն կնոջն (զատեր Մուշեղայ Մամիկոնեանի) բոլոր աշխարհին (անշուշտ Գուրգեն-Բագրեւանդ-Արշարունիք-Շիրակ), զայն անին յինքեանս Աշոտ եւ Շապուհ (որոնց մայրն ալ Մամիկոնեան էր . ՂԵԼ. 151) . եւ երեւոյր զկողմամբն Շիրակայ՝ հարին զգորսն Իսմայելի որ անդ, եւ զբաւեցին յինքեանս զՇիրակ եւ զԱշոցք եւ զգաւառն Տայոց : Եւ այսպէս ըստ բախտին ելեալ Աշոտի քաջի շինէ զԿամախ (իմա՝ զԱնին Շիրակայ) եւ բնակեցուցանէ ի նմա զընտանիս իւր» :

Վարդանի այս շատ շահեկան տեղեկութիւններու մէջ ցաւալի է որ չէ հաղորդուած մեզի, թէ յատկապէս Շապուհի ի՞նչ երկրաբաժին մաս ինկաւ, երբ երկու եղբայրները «հասարակ բաժանեցին զհայրենիս իւրեանց» : Բայց այնու որ Աշոտ ընտանեօք Անիի մէջ կը նստի, կարելի է հետեւցնել թէ (Աշոցք եւ) Տայք Սպերի հետ բաժին ինկաւ Շապուհի : Հետագայ տողերու մէջ կը պատմէ Վարդան թէ Շապուհ կ'ասպատակէ «ի կողմանս Գուրգեն (հաւանօրէն Ջահապի գէմ) եւ առեալ աւար բազում զառնայր» : Կոնքները կը շարունակուին . նաեւ յետոյ . «Իսկ Սեւադա ոմն ի տանէ Ջահապայ չորիւք հազարօք կուտեալ ընդ Աշոտոյ եւ ընդ եղբոր իւրում Շապուհոյ, մեռաւ Շապուհ ի պատերազմին» (823/24) : Երկու տարի ետքը կը վախճանի նաեւ Աշոտ եւ իշխանութիւնը կ'անցնի Սմբատայ, Աշոտի որդւոյն, որ «խնամէր զմնացեալ որբն՝ զորդիսն Շապուհոյ բնակեցուցեալ զնոսա յԱնի յապահովս» (78—79), ուստի տակաւին անչափահաս էին Շապուհոյ որդիք, որոնցմէ միոյն անունն միայն ծանօթ է՝ Աշոտ, որ 837ին Սպերէն ընդառաջ կ'ելլէ Թէոփիլոս կայսեր եւ կ'անուանուի ապիհիւպատ պատրիկ (Ասողիկ, 144) :

Շիրակի տիրանալը եւ այլ պարագայք տեղի ունեցած ըլլալու են Ներսէս Կամսարականի ի դրունս Կասպից ի Դարբանդ մեռնելէն (785, ՂԵԼ. 161) ետքը : Ուստի 775—790 ամրած էին Սմբատ սպարապետի որդիք, տակաւին թերեւս անչափահաս ի լուսութեան : Սպարապետութիւնը Բագրատունեաց երկրորդ ճիւղի՝ Բագրատեանց ձեռքն էր մինչեւ 826 (տե՛ս վարը) : Եթէ

ՂԵԼՈՆԳ կը լռէ Սմբատ սպարապետի որդւոց զործունէութեան մասին, նոյն իսկ անոնց անունները չի յիշատակեր, պատճառը անշուշտ այն էր, որ անոնք մինչեւ 788 պատմութեան բեմի վրայ դեռ դուրս չէին ելած ահանաւոր վաստակով մը : Անոնք Սպերի ձորերու մէջ ծրագրներ կը դարբնէին քրիստոնէի լինելու իրենց հօր մահուան եւ բարձրացնելու հայրենի տունը :

ՂԵԼՈՆԳ իւր պատմութեան մէջ ակնբախ համակրութիւն մը ցոյց կու տայ զէպի Բագրատունի տունը, յատկապէս այն նոր շառուիղին, որ Աշոտ պատրիկով կը սկսէ 686ին եւ յանձին անոր թոռնիկներու Վասակայ եւ Բագրատայ կ'երկծիւղի : Այս Բագրատունի տան անձնանուէր բարեկամն է նա, հաւատարիմ ծառան, մտերիմ ծանօթը : Այդ տան թշնամիներուն թշնամին է նա : Գիտէ անոնց սերնդարանութիւնը, նոյն իսկ ինամական կապերը, ծանօթ է բարեմասնութեանց . նոյն իսկ զազանի խորհուրդներուն, քաղաքական տեսակէտներուն (orientation), անհատական նկարագրին, զիմապատկերներուն : Անոնց սխալումները չ'ուզեր տեսնել, նոյն իսկ երբ անհաւատարիմ են ուխտին . բայց բարեգրութ են անոնք, որոնք այդ անհաւատարմութեան վրէժիւնդիր կ'ըլլան (Մամիկոնեանք) : Բայց մասնաւորապէս մօտ կը ցուցնէ ինքզինք Վասակեան ճիւղին, որուն կը պատկանէր եւ իւր Մեկենասը :

Բագրատունի տան հետ մշակած այս մտերմութիւնը ենթադրել կու տայ, թէ ՂԵԼՈՆԳ արած եւ զործած է ի մօտաւորութեան Բագրատունի կրկին ճիւղերու, բայց յատկապէս Սմբատ սպարապետի տան : Եւ այս է պատճառը, որ Շապուհ Բագրատունի իրեն կը յանձնէ պատմագրել, դարերուն անմահացնել իւր պապին եւ հօր արիական զործերը : Այս յանձնարարութիւնը կ'ենթադրէ նաեւ կանխաւ ծանօթութիւն ՂԵԼՈՆԳի բարեհամբաւութեան եւ բարեացակամութեան : Եւ արդեօք Աշոտ եւ Շապուհ իրենց հօր նահատակական վախճանէն յետոյ՝ չ'յանձնուեցա՞ն ՂԵԼՈՆԳի խնամքին եւ դաստիարակութեան : Պէտք է նկատի առնել հոս, որ ապա Շապուհի համանուն թոռնիկն ալ պատմագիր հանդիսացաւ :

Սպարապետի տան այս մերձաւորութեան, անդադար չ'իման արդիւնքն է իր անչափ հմտութիւնը քաղաքական իրադարձու-

թիւններուն, զինուորական շարժումներուն, մարտական ընդհարումներուն : Նա գիտէ ոչ միայն զէպերու ժամանակը, տեղը, դեկալարները, այլ եւ զօրարանակներու ոյժը, զօրաշարքերու տուած կորուստը ռազմադաշտերու վրայ, յատկապէս վերջին կէտիս նուիրած է առանձին ուշադրութիւն (124, 126, 150 եւ այլն) : Ասկէ բերած է ձեռք նաեւ որոշ ծանօթութիւն ռազմադիտական արուեստի, խարդախութիւններու, ռազմավերական ճանապարհներու (140, 147), եւ վերջապէս երկրին աշխարհագրական դիրքերուն (148, 157), պարագաներ, որոնք այնքան կարեւոր են զինուորական շարժումներու եւ ճակատայարդարութեանց համար⁴ :

Սպարապետի սպարանքի մերձաւորութեան կը բղխեն նաեւ իր շրջահայեաց, լայնածաւալ պատմական տեղեկութիւններն Արաբական երկիրներու, Պարսկաստանի եւ Յունաստանի մէջ, նոյն իսկ հեռաւոր ձեռնարկներու, պատերազմներու եւ պատահարներու մասին : Եւ այն ոչ միայն ժամանակակից, այլ եւ անցեալ ժամանակներու (640—750) զէպերու մասին : Երբ նա կը գրէ . «ասի, ասեն, լուաք» . . . այդ եւ նման շրջապատին մէջ իրեն հետ բանակից ծերերն կ'ակնարկէ եւ սպարապետի տան բարձր հիւրերու ասուլիսները :

Ի՞նչպէս եւ ո՞ր ունեցաւ ՂԵԼՈՆԳ շիւղի Բագրատունի տան հետ : Մեր հետազոտութիւնները բերին մեզ այն համոզմունքի, թէ անոր քայլերու հետքերը նշմարելի են Գուրգեն, 774—789 շրջանին : Առանց տարաժող էր ունենալ պատեհութիւն հաղորդակցութիւն մշակելու Սպարապետի, եւ 774էն ցուցին Աշոտ Կիւրապաղատի տան հետ, որոնք անշուշտ կ'երթեկեկէին հոն՝ ոտիկանին հետ յարաբերութեան մէջ : Նաեւ շրջադաշտութիւններով կարող էր յարաբերութիւն մշակած ըլլալ ինչպէս Բագրատունեաց, նոյնպէս այլ նախարարութեանց հետ : Բայց այսու բացատրութիւն չ'ի գտնել տակաւին մեր հարցումը ճշդիւ :

⁴ Հմմտ. 145. «Տեղեկանայր (Սմբ) ի քաղաքացոյցն անտի զորպիսութիւն զօրացն շայոց . եթէ բանիք եւ եթէ ո՛յք իցեն զօրացուլիք, եւ եթէ միարա՛նք իցեն ի սէր միմեանց եթէ երկրայք, եթէ միշտ իցեն ի սէր միմեանց եթէ ունիցի՛ն քաջայա՛ղթ իցեն եթէ յամբեղք, ոչ : Չայս ամենայն պատրաստութիւն զինուոց եթէ ոչ : Չայս ամենայն տեղեկացեալ պատրաստէր ըստ նմին զօրացուլիս զօրաց իւրոց» :

կը կարծեմ թէ այս կէտի լուծման բանալին կ'ընձեռէ մեզի ՂԵԼՈՆԳի վերջին գլուխը . գոնէ այն կու տայ հնարաւորութիւն ենթադրութիւններ ընելու պատմա-գրին կեանքի անստոյգ ճանապարհի համար :

Այստեղ ՂԵԼՈՆԳ կը գծէ ցայտուն նկարագրութիւն մը այն անագորոյն հարստա-հարուստեանց, որոնց նշաւակ եղած էր Արարատեան դաշտը Գուրգեն բռնապետնեւրէն : Անոնք օրէ օր աւելի կը սաստկանային եւ տանջուած, հարստահարուած, սնանկացած աղգարնակչութիւնը յուսահատութեան կը մղէին :

787ին, երբ Ուլբեղայ իբրեւ փոխարքայ եկաւ Արեւելք, վտանգն տարակուսանաց եւս առաւել կը զօրանար . «զի յայնմ հետէ ոչ ոք էր տէր ընչից իւրոց . այլ ան հասարակ վարէին յաւարի : Եւ բազումք ինքնակամութեամբ թողուին զհօտս եւ զանդեայս, եւ զնային փախստական վասն ոչ բերելոյ զձանրութիւն աղէտիցն . եւ թշնամեացն վառեալ գերեզմարութեամբ զանասունս եւ զստացուածս՝ վարէին յաւարի : Իսկ սպա զստացուածս՝ թափուրք ի ստացուածոց իբրեւ այնպէս թափուրք ի սովամահք, եւ մնային, մերկք եւ բոկք եւ սովամահք, եւ ոչ գտանէին սպրուստ անձանց՝ գէմ եղեալ տարաղէմ . զնացին փախստեայ յաշխարհն Յունաց . զորոց ասեն լինել զթիւ մարդկանն աւելի քան 12.000 արանց հանդերձ կառեալ քան մանկտեալ» (168) : «Իսկ կէսք նամբք եւ մանկտեալ» (168) : «Իսկ կէսք ժողովրդեանն որք մնացին, առ սաստիկ ժողովրդեանն անձնատուրք եղին ի ծախարօտութեանն անձնատուրք եւ ջրառայութիւն սորկի, փայտակոտորք եւ ջրառայութիւն սորկի, փայտակոտորք եւ ջրառայութիւն սորկի» (169) :

Գաղթական փախստականներու առաջնորդներն են «Շապուհ ի տոհմէ Ամատունեաց եւ Համամ որդի նորա եւ այլք ի նախարարաց Հայոց եւ նոցին հեծելոց» (168) : Խնդրեալ շայոց յառաջ ընդ կող դաւառն ի Չուն կը խաղայ յառաջ ընդ կող դաւառն ի սասմանս Վրաց, որ հետամուտ թշնամուոյն հետ թեթեւ ընդհարմանէ մը ետքը՝ լոյն հետ թեթեւ (ճորթի) գեան եւ կը կ'անցնի Ակամսիս (ճորթի) գեան եւ կը հասնի բիւզանդական հող : Ուստի մօտաւորապէս կոտայք—Շիրակ—Աշոցք—Կողայ գաւառ—Տայոց աշխարհ :

«Եւ իբրեւ անցին ընդ գեան՝ վաղվա-գալի աղբ եղեւ արքային Յունաց Կոստանդինի : Եւ կոչեցեալ զնոսա առ ինքն՝ տայր պատիւ նախարարացն եւ նոցին հետախարարացն . եւ զայլ խառնիճաղանձան բնակեցուցանէր ի բարեօք եւ յարգաւանդ երկրի» :

